

FILOSOFIE, KULTURA A ŽIVOTNÍ STYL NAVAHO INDIÁNŮ Z EVROPSKÉ PERSPEKTIVY

Philosophy, culture and lifestyle of Navajo Indians from a European perspective

Lucie Sikorová

Ústav ošetrovatelství a porodní asistence, Fakulta
zdravotnických studií, Ostravská univerzita, Ostrava

Abstract

The presented paper refers to specific philosophic, cultural aspects and lifestyle of the Navajo nation that differ significantly from the European philosophy, culture and lifestyle. The information on Navajos' life philosophy, lifestyle, and traditions, which are special mainly because of native culture of the Navajo nation, was collected during participation in educational activities at the Summer Institute, implemented by the School of Nursing, Northern Arizona University. The stay lasting several days in the Navajo reservation provided an opportunity for stimulating discussions with the representatives of the Navajo tribe and teachers, who educate nurses who are looking after Navajo Indians in the reservation.

Key words: Navajo, culture, ceremonies, health problems.

Úvod

„Navajoland“, jak jej označují samotní zástupci populace Navaho národa, je v současnosti největší rezervací indiánů ve Spojených státech Amerických (Purnell, Paulanka, 2005, s. 352). Přestože domorodí lidé byli invazí Evropanů utlačováni, vyháněni, podváděni nedodržívanými smlouvami, podrobeni, napájeni alkoholem a odsouváni do rezervací, jejich kultura nebyla zničena. Pod vlivem osvícených vůdců, přežila až do moderní doby (Purnell, Paulanka, 2005, s. 353). Navahové patří do athabaské jazykové rodiny, tzn. přišli do oblasti amerického jihozápadu z okolí jezera Athabaska v západní Kanadě (Gold, 2000, s. 298). Postupným propojováním jednotlivých klanů vznikl kmen Navahů, celkově však velmi málo soudržný. Podle bohaté mytologie se tzv. Lid zemského povrchu nazval Diné a svojí zemi nazval Dinehtah (Domov lidí). Hlavním městem je Window Rock. Dnešní rozloha Navaha je větší než deset států v Americe, v Arizoně je více než 6,5 mil. hektarů s bohatým nerostným bohatstvím např. ropa, plyn, uran, uhlí (Official Site of the Navajo Nation).

Filosofie a kultura Navaho

Pro kulturu Navaho národa je určující bohatá mytologie a spiritualismus. Podle slov Alexe Mitchela (učitele na univerzitě v Navaho rezervaci) je cílem jejich života udržovat rovnováhu jedince s okolím a žít v harmonii s přírodou a stvořitelem. Podle tradic tohoto domorodého národa má všechno, co stvořil Stvořitel, ducha. Proto jsou všechny věci navzájem spřízněné a všechny jsou posvátné. Vztahy mezi lidmi, Matkou zemí, jinými tvory a předky jsou přesně definovány. Země se stará o „dvojnožce“ – lidi i o všechny ostatní, proto se od lidí očekává, že budou zemi respektovat. Protože je někdy nutno obětovat „čtyřnožce“ – zvířata, aby nakrmili a ošatili lidi, musí jim být projevována úcta. Předkové žijící v oblasti duchů dali život těm, kdo žijí nyní, proto musí žijící předky uctívat. Tento komplexní systém vzájemné úcty vyjadřuje nejen každodenní

život, ale i obřady a rituály. K nejznámějším obřadům patřili a patří, Blessingway, Night Chant a Enemy Dance. Tyto obřady mají očistný nebo posilující charakter, jsou velmi složité a propracované. V obřadech dominuje příběh stvoření.

Navazský příběh stvoření vypráví o putování čtyřmi světy vzhůru. Každý ze světů vznikl jako neposkvrněný a čistý, ale válkou a rozbroji mezi předky Navahů došlo k jeho zkažení a zániku. Vyprávěné příběhy samotnými Navahy nejsou jednotné, vyprávěči se v některých detailech liší. Podstatou příběhu je, že přechod do čtvrtého světa se ukázal být bodem obrácením lidí. Zde se přeměnili do lidské podoby. Příběh obvykle začíná tak, že jednoho dne čtyři Svatí Lidé vešli do přibytku lidu, jenž přebýval obklopen sluncem na oblouku duhy. Svati Lidé byli v tomto světě pojmenováni Bílé tělo, Modré tělo, Žluté tělo a Černé tělo podle barev, které z nich vyzařovaly. Tito čtyři ochránci dali vzniknout Prvnímu muži a První ženě. Z jejich spojení vzešli přímí duchovní předchůdci Navahů, kteří později vešli do dnešního pátého světa. Poté co vyšli ze čtvrtého světa, prošli lidé mnoha nebezpečími a zkouškami, překonali množství překážek, než konečně rozbili tábor na okraji místa příchodu. Bylo potřeba nedokonalé rysy světa promyslet a přetvořit. Bylo stvořeno posvátné místo – hogan, který byl základem nového světa. Byly do něj vloženy figurky, jezera, hory a další přírodní úkazy (znázorněny pomocí předmětů – tyrkys, bílé lastury, lastury abalonu a gagátu). S pomocí duchovní síly, písní, tanců a obřadů byly přeměněny do spirituálních stvoření. Příběh stvoření je samozřejmě mnohem složitější, stejně jako samotná filosofie Navahů. Základní prvky tohoto příběhu (duha, lastury, hogan) jsou symbolicky vyznačeny i ve vlajce Navaho rezervace, na oblečení ve výzdobě domů apod.

Obřady doprovázejí významná období v životě indiánů Navaho i dnes – při narození, v pubertě, dospělosti, při sňatku a smrti jsou důležitými rituály, při nichž se formálně předvádí přechod ze starého postavení do nového, ale i jako způsob přivolávání dobra (dostatečné úrody) nebo zařikávání zla (např. přílišné sucho). Obvykle se ceremoniály odehrávají v hoganech, umístěných poblíž domovů, zahrnují příchod šamana do hoganu, zpěv, tance, malbu zejména písmem na tělo i zemi, zařikávání a motlitby, koupele apod. Z rozhovorů se zástupci Navaho vyplynulo, že jde o oblíbené činnosti indiánů, a že využívají každé příležitosti se prostřednictvím tance a zpěvu pobavit, ale vždy je volen zpěv a motlitba dle pokynů šamana. Obřadů se obvykle účastní celá rodina, neboť bydlí v těsné blízkosti (jejich domovy jsou velice často mobilhousy – domy na kolečkách, které jsou sdruženy u zdroje vody). V případě větších svátků (např. svatby) přijedou rodinní členové i z větších vzdáleností (není výjimkou, že každý člen rodiny má vlastní automobil, proto je možné při putování Navahem vidět u seskupení dvou, tří domů i deset automobilů).

Hogan, tradiční navažský příbytek, v němž se většinou obřady konají, rovněž vyjadřuje snahu o harmonii se světem a všemi živými bytostmi na zemi. Zejména ženská forma hoganu, v současnosti nechybí u žádného obydlí Navahů. Tento dům s kruhovým, šesti či osmiúhelníkovým půdorysem bývá zhotoven z trámů, kůry a hlíny podle instrukcí, nacházejících se v navažském mýtu o stvoření. Stěny jsou vyrobeny z trámů a čtyři pilíře podpírají střechu, připodobňují okolní svět – čtyři posvátné hory v okolí Navaha, kopce a stromy. Oblá střecha z udusané hlíny symbolizuje oblohu, podlaha je stále ve styku s „Matkou zemí“. Dveře jsou vždy situovány k východu, aby zachytily první ranní paprsky. Oválný tvar domu je stejný jako slunce či košíky, používané při obřadu Cesty pozhennání – Blessingway.

Navahové žijící postaru se probouzejí za úsvitu a opláchnou se ledovou vodou. Děti se tyto zvyky učí již odmla, učí se každé ráno vyběhnout směrem ke slunci a běžet ze všech sil a po té se vrátit zpět (opakuje se třikrát). Slunce je dle Navahů zdrojem sil jejich těla i jejich mysli. Když se slunce objeví nad obzorem, čtyřikrát se nadechnou chladného povětří a zpívají různé písně. Tento pohyb je mnohdy jedinou výraznou pohybovou činností Navahů, protože se i na malé vzdálenosti přemísťují převážně automobily.

Mnoho obřadů je spojeno s léčením, neboť názorem Navahů je představa, že příčinou nemoci je disharmonie, způsobená činy namířenými proti tělu a mysli nějakého člověka. Přesnou příčinu pacientovy nemoci určuje „muž s třesoucí se rukou“, označovaný tak proto, že jeho ruce se v průběhu obřadu třesou zvláštním způsobem. Z charakteru těchto pohybů určí typ disharmonie pacienta a stanoví potřebnou „píseň“ k úspěchu léčby. Při přípravě obřadu jsou vysíláni pomocníci, kteří sbírají suroviny potřebné ke zhotovení obrazu, ne jenom písek, ale i části rostlin, minerály a podobně. Ty se potom drtí a následně slouží k vytvoření obrazců. Jejich tvorba někdy trvá i devět dní. Při léčebném obřadu je pak pacient posazen na hotový pískový obraz a z toho se pak části sypou na pacienta.

Vzdělávání a péče o zdraví Navahů

Pro přežití kultury domorodých národů má ústřední význam ústní tradice. Jedna generace předává starodávné příběhy druhé jako způsob výuky tradiční morálky a historie a správného způsobu provádění prastarých rituálů a obřadů rozdělujících rok. Význam udržování ústní tradice spočívá v tom, že zabraňuje, aby starobylé příběhy zkostratily, jak tomu bývá, když jsou posvátná vyprávění zapsána. Podrobnosti příběhu se pak mění tak, aby odrážely nové okolnosti v životě lidí.

Děti sedávají obvykle večer u nohou vypravěčů (obvykle nejstarší členové rodin), jejichž příběhy o bojovnících, kouzelnících a jiných duchovních bytostech slouží jako lekce mravnosti, filosofie a náboženství. Později se jako mladí muži a ženy začínají učit povinnostem dospělého, například jak sbírat a preparovat rostliny pro potravu a léčení, stopovat a lovit zvěř a vyrábět oděvy a nástroje pro možný prodej. Dívky jsou od útlého věku vedeny k dovednostem jak pečovat o rodinu a hogan, péči o stáda ovcí, k vyjadřování lásky a soucitu. Chlapci se učí dovednostem jak chránit rodinu, jak pečovat o koně a zahradu a jak obchodovat.

S tímto tradičním učením téměř skoncovaly školy, které vzhledem k velkým vzdálenostem od obydlí Navaho indiánů

odlučovaly děti od rodin až na deset měsíců v roce. Účelem bylo zejména přerušení vazeb s tradiční kulturou. V současnosti dochází k návratu školy vedené domorodými obyvateli blíže k Navaho dětem. Učební program škol vede v úvahu tradiční slavnosti a jiné události tak důležité pro jejich harmonii. Stále odhadem 6000 dětí nenavštěvuje školní zařízení (Luomala, 2006)

Podle A. Mitchela ve vzdělávání Navaho indiánů přetrvávají také problémy spojené s vysokoškolským vzděláváním. Neexistovaly žádné indiánské vysoké školy, dokud nebyla roku 1968 založena v navažské rezervaci Navajo Community College (NCC). Byla to první vysoká škola v kterékoliv rezervaci USA vůbec a zároveň první vedená indiány, jiné kmeny brzy následovaly jejího příkladu (Zimmermann, Molyneaux, 2003, s. 147). Kmenové vysoké školy umístěné v rezervaci nebo v jejich blízkosti poskytují víc než dvěma tisícům studentů programy, sahající od uměleckých a technických předmětů až po postgraduální studium. Především však kladou indiánské vysoké školy důraz na indiánskou kulturu. Samotná budova budova Diné College je postavena ve tvaru hoganu (obr. 1) s východem z budovy na východ. Také uspořádání kolejí pro studenty respektuje pravidla harmonie (každá budova kolejí je velkým kruhovým hoganem zahrnujícím 9 pokojů a v centrální části umístěnou kuchyňkou a studovnou). Pouze 9,3 % indiánů dosahuje bakalářského či vyššího vzdělání (McNeil, Downer, 2006, s. 12). Většina obyvatel rezervace nedosahuje ani středoškolského vzdělání.

NCC nabízí studentům širokou škálu kursů o navažské kultuře, studenti se zde mohou zdokonalit v navažštině a studovat tradiční léčitelství. Staré domorodé metody léčení zůstávají pro mnoho lidí důležité, ale úpadek tradiční výchovy má za následek, že je dnes mnohem obtížnější školit léčitele. Podle zástupců místního zdravotnického střediska Navahové uznávají, že musí převzít větší zodpovědnost za řízení své zdravotní péče, ale problém vidí zejména v nedůvěře vůči západnímu lékařství. Možným řešením by podle samotných Navahů bylo zvýšení počtu indiánských profesionálních zdravotníků. U amerických indiánů se vyskytuje jedno z nejvyšších procent prevalence diabetu na světě (McNeil a Downer, 2006, s. 12), hlavními problémy jsou kromě alkoholismu, deprese a sebevraždy, onemocnění tuberkulózou (pětkrát častěji než u americké neindiánské společnosti), úrazovost (ve věku 1–24 let se průměrně vyskytují u indiána dva úrazy) a pneumonie, v poslední době i AIDS. Průměrná délka života je u amerických indiánů 71 let, což o pět let méně než u ostatní americké populace. Navaho děti trpí ve vysoké míře obezitou – 3krát

Obrázek 1. Diné College

vyšší výskyt než u stejně staré americké neindiánské populace (Gilbert, 1996, s. 46). Rizikovým faktorem vzniku obezity u Navahů je dle navažských zdravotníků strava, která se skládá zejména ze skopového masa, smaženého pečiva, obrovského množství cukru a koziho mléka. Tradiční potraviny jsou postupně z jídelníčku dětí vytěšňovány. Dalším problémem je vysoká spotřeba alkoholu, zejména tendery, přesto, že v navažských restauracích je konzumace alkoholu zakázána. Informace o vysoké spotřebě alkoholu potvrzuje i D. R. Perry (2006), který uvádí, že k rizikovému chování teenagerů Navaho patří zejména vysoká spotřeba alkoholu a dalších drog, kouření, nechráněný sex a obezita. D. R. Perry (2006) upozorňuje také na stále vyšší automobilovou nehodovost teenagerů indiánů po užití alkoholu nebo úrazů při nebezpečné jízdě na koni, frekventovanější myšlenky týkající se sebevraždy a pokles studentů účastnících se tělovýchovné činnosti. Na frekventovanější depresivní myšlenky indiánské adolescentní populace upozorňuje také J. S. Gray, C. L. Winterowd (2002, s. 724).

Diskuse

Od konce 20. století se Navahové snaží spojit tradiční život s moderností. V rezervaci na ploše 6 miliónu hektarů žije přes 200 000 Navahů (Official Site of the Navajo Nation). Tento kmen používá na schůzích a úřadech stále navažštinu a obřady zůstaly centrálním prvkem kmenového života v Navaho rezervaci. Navažština je používána ve 25 % domácností jako jediný jazyk (Ogunwole, 2006). Tradiční navažské umění, jako tkalcovství a stříbrotepectví je důležitým zdrojem příjmů. I když vládní programy USA podporující finančně rezervace a byly dobře míněny, vedly k závislosti rezervací na státní podpoře. Stav bezraděje s sebou přinesl nezaměstnanost, nemoci a úroveň vzdělanosti hluboko pod národním průměrem (Murdoch, 1995, s. 62). V rámci Navaho rezervace se uplatňují pravidla nepoměrně vzdálená těm, která se konstruuji v prostředí sociálně a ekonomicky zdatnější majority. Preventivní a intervenční programy zaměřené na komunitu lidí žijících v Navaho rezervaci by měly být zaměřeny zejména na dospívající a mladší populaci, neboť rizikové chování ohrožující zdraví je uváděno již u této mladé populace, ale také na rodiče dětí, neboť v prostředí rodiny dochází k socializaci jedinců. Některé komunitní programy zaměřené na děti a adolescenty již probíhají, zejména proto, že děti nemají dle vyučujících tak velké potíže naučit se anglicky oproti jejich rodičům. Programy jsou přiměřené kulturně odlišnému prostředí této komunity a probíhají obvykle přímo na půdě Navaho rezervace. Nezbytná se dle vyučujících ukázala podpora vzdělávání Navaho indiánů, a to nejen v oblasti zdraví, ale i v oblasti tradičních praktik Navahů, které rovněž podporují adekvátní chování podporující zdraví fyzické, psychické i spirituální.

Závěr

Příspěvek ukazuje na specifika kultury Navaho národa s důrazem kladeným na tradice, hodnoty a zvláštnosti této populace, které je nutno respektovat při vzdělávání, zdravotní péči a komunikaci s touto populací. Život v současné Navaho komunitě totiž staví neustále každého jedince před velmi složitý úkol. Skloubit vytváření sebe sama jako samostatné osobnosti a současně sebe jako představitele společnosti a nositele její kultury. Zřejmě je nutnost podpory programů primární péče, zapojení odborníků vzdělaných v oblasti kulturních kompetencí do zdravotnické péče, zapojení zástupců Navaho rezervace do plánování péče, podpora zdravotnické informovanosti na ja-

zykové a gramatické úrovni této populace a vytvoření rovných podmínek pro naplňování individuálních práv ve sféře vzdělání, zaměstnání, bydlení apod. Navzdory mnoha změnám, které postihly Navahy po příchodu bílých osadníků, zůstaly základní složky jejich víry pevné. Žádné převraty a lidské zásahy nemohou změnit ty nejdůležitější složky domorodého života: kmen jedince, jeho rodinu a jeho posvátné vztahy se světem zvířat, rostlin a duchů. Příspěvek ukazuje na tradice, které u této populace jsou zakořeněné, o kterých Evropané mnoho nevědí, ale v současné době stoupající migrace může dojít k situaci, kdy osobní zkušenost s touto populací nebude výjimkou ani v Evropě.

Souhrn

Předložený příspěvek poukazuje na specifické aspekty filosofie, kultury, a životního stylu Navaho národa, které se významně odlišují od filosofie, kultury a životního stylu Evropanů. Během pobytu v Arizoně byly získány informace o filosofii života, životním stylu a tradicích Navahů, které jsou osobitě zejména z důvodu domorodé kultury Navaho národa. Příspěvek prezentuje pro Evropany nezvyklé poznatky o obřadech, které byly získány účastí při vzdělávání v Summer Institute, realizované School of Nursing Northern Arizona University. Několikadenním pobytem v Navaho rezervaci byly umožněny diskuse se zástupci kmene Navaho a s učiteli, kteří realizují výuku pro sestry pečující o Navaho indiány v rezervaci.

Klíčová slova: Navaho, kultura, obřady, zdravotní problémy.

Literatura

- GILBERT, TJ. et al. Blood pressure and body measurements among Navajo adolescents. *Public Health Report*, 1996, vol. 111, no. 2, p. 44–46.
- GOLD, P. *Posvátná tajemství Navahů a Tibetanů: kruh moudrosti*. 1. české vyd. Praha: Pragma, 2000.
- GRAY, JS., WINTEROWD, CL. Health Risks in American Indian Adolescents: A Descriptive Study of a Rural, Non-Reservation Sample. *Journal of Pediatric Psychology*, 2002, vol. 27, no. 8, p. 717–725.
- LUOMALA, K. *Navaho Life of Yesterday and Today*. *Western Museum Laboratories*, 9/2006. [online]. URL: <http://www.nps.gov/history/history/online_books/berkeley/luomala/luomalat.htm> (11. 5. 2009).
- MCNEIL, J., DOWNER, GA. *Be safe: A Cultural Competency Model for American Indians, Alaska Natives, and Native Hawaiians*. Washington: Howard University, 2006.
- MURDOCH, D. *Severoameričtí indiáni*. 1. vyd. Praha: Fortuna Print, 1995.
- Official Site of the Navajo Nation*. [online]. URL:<<http://www.navajo.org/history.htm>> (3. 5. 2010).
- OGUNWOLE, SV. *We the People: American Indians and Alaska Natives in the United States*. *Census 2000 special Reports*, 2/2006. [online]. URL:<<http://www.census.gov/prod/2006pubs/censz-28>> (29. 5. 2009).
- PERRY, CHL. *Adolescent Primary Care risk behaviors, assessments, areas of focus*. *Indian Health Service*, 8/2006. [online]. URL:<http://www.ihs.gov/Misc/links_gateway/sub_categories.cfm> (26. 6. 2009).
- PURNELL, LD., PAULANKA, BJ. *Guide to Culturally Competent Health Care*. Philadelphia: F. A. Davis Company, 2005.
- ZIMMERMANN, LJ., MOLYNEAUX, BL. *Indiáni Severní Ameriky*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 2003.